

АКАДЕМИЯ НАУК ЛИТОВСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ

ЕЖЕГОДНИК ИСТОРИИ ЛИТВЫ

ГОД 1988

ВИЛЬНИУС «МОКСЛАС» 1989

INSTITUTE OF HISTORY
OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE LITHUANIAN SSR

THE YEAR—BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1988

VILNIUS

1989

INSTITUT FÜR GESCHICHTE
DER AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN DER LITAUISCHEN SSR

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1988

VILNIUS

1989

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1988 metai

VILNIUS „MOKSLAS“ 1989

MBBK 9(TL)

Li237

Redakcinė kolegija:

Vytautas MERKYS (vyr. redaktorius), Alfonsas EIDINTAS, Vida KNIURAITĖ, Vacys MILIUS, Leonas MULEVICIUS, Rita STRAZDONAITĖ (sekretorė), Tamara TARSILOVA, Adolfas TAUTAVICIUS, Irena VALIKONYTĖ, Regina ŽEPKAITĖ (vyr. redaktoriaus pavaduotoja)

Redakcijos adresas:
232600 Vilnius, Kosciuškos 30

Išleista pagal LTSR MA Istorijos instituto užsakymą

L 0503020908—239 Z—89
M 854(08)—89

© LTSR MA Istorijos institutas, 1989

VASARIO 16 D. AKTAS IR JO ATSIRADIMO APLINKYBĖS

ALDONA GAIGALAITĖ

Lietuvos Tarybos vasario 16 d. aktas literatūroje, ypač paskelbtoje iki 1940 m. ir vėliau emigrantų, yra susilaukęs labai daug dėmesio. Ši data minima kaip Lietuvos Respublikos nepriklausomybės diena, todėl kasmet pažymimos sukaktys ir daugiau ar mažiau rašoma spaudoje. Ta tematika yra rašę istorikai, publicistai, žurnalistai, filosofai ir kt. Periodinėje spaudoje ir atskiruose veikaluose paskelbta atsiminimų, išleista dokumentų. Vien bibliografijai surašyti neužtektų lanko apimties teksto, o istoriografija reikalauja specialių tyrinėjimų, nes tie darbai labai nelygiaverčiai, dažnai kartojantys tuos pačius faktus bei teiginius. Todėl straipsnyje tokio uždavinio nekeliame. Galime tik pažymėti, kad daugiausia ir vertingiausias medžiagos šiuo klausimu yra palikęs Tarybos sekretorius istorikas ir diplomatas P. Klimas. Jis išleido Lietuvos Respublikos kūrimosi dokumentus vokiečių ir prancūzų kalbomis¹, paskelbė atsiminimų ir šiai daliai skirtų straipsnių. Išleistas jo dienoraštis². Iš proginių straipsnių periodikoje reikia paminėti Z. Ivinskio tyrinėjimą³. Lietuvos Respublikos kūrimosi istorija daugiau ar mažiau nušviečiama dažniausiai emigrantų apibendrinamuosiuose darbuose ir monografijose⁴.

Tarybų Lietuvos istoriografijoje specialių vasario 16 d. tyrinėjimų nėra. 1988 m. respublikos periodinėje spaudoje pasirodė straips-

¹ Klimas P. *Der Werdegang des Litauischen Staates*. B., 1919.

² Klimas P. Iš mano atsiminimų. Boston, 1979; Klimas P. *Dienoraštis*. 1915.XII.1—1919.I.19. Chicago, 1988. 456 p.; Klimas P. Lietuvos valstybės kūrimas 1915—1918 metais Vilniuje // Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis. 1918—1928. K., 1930; 2 leidimas. Londonas, 1955; Klimas P. *Kaizerinės okupacijos metai Lietuvoje (1915—1918 m.)*. Buržuazinės Lietuvos diplomatinėje tarnyboje (1919—1940 m.). Rankraštis // Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Centrinė biblioteka. Rankraščių skyrius (toliau—MACB RS). F. 191. B. 12.

³ Ivinskis Z. Lietuvos padėtis 1917 metais ir vasario 16 d. akto genezė: (Istorinis žvilgsnis į politinius Pabaltijo santykius) // *Židinys*. 1938. Nr. 5—6. P. 610—634.

⁴ Ališauskas K. *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės 1918—1920*. Cikaga, 1972. T. 1; Cepėnas P. *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*. Cikaga, 1986. T. 2; Bartuška V. *Lietuvos nepriklausomybės kryžiaus keliai*. Klaipėda, 1937; Yčas M. *Atsiminimai*. K., 1936. T. 3 ir kt.

nių. Ši tema kiek liečiama apibendrinamuosiuose darbuose, Lietuvos TSR kursuose bei vadovėliuose, taip pat tą laikotarpį nagrinėjančiose monografiuose. Autorių nuomonės šiek tiek skiriasi. Vieni teigia, kad vasario 16 d. aktas buvo naudingas vokiečiams ir atspindėjo jų politiką, kitų manymu, išreiškė lietuvių buržuazijos siekimus, tretį pabrėžia ir vokiečių, ir lietuvių interesus.

Remdamasi archyvų medžiaga (kas kitų tyrinėtojų nebuvo naudota), atsiminimais ir spausdintais darbais, straipsnio autorė mėgins plačiau atskleisti Lietuvos Tarybos veiklą skelbiant vasario 16 d. aktą ir 1917 m. pabaigoje—1918 m. pradžioje apskritai siekiant sukurti Lietuvos Respubliką.

Pirmojo pasaulinio karo metais Lietuva buvo okupuota kaizerinės Vokietijos. 1915 m. užėmė Lietuvą, okupantai tikėjosi laimėti karą, o okupuotas teritorijas išlaikyti ir jam pasibaigus. To meto Vokietijos politikų tikslas buvo užgrobti Rusijos teritorijas iki Volchovo ir Dnepro aukštupio. Tačiau pirmaisiais karo metais šito padaryti nepavyko, ir jau 1916 m. pabaigoje—1917 m. pradžioje ir viena, ir kita kariaujančios pusės prabilo apie taiką.

Po Vasario revoliucijos Rusijoje sustiprėjo revoliucinis judėjimas visoje Europoje, pačioje Vokietijoje ir jos okupuotuose kraštuose. Visų kariaujančių kraštų revoliucinio judėjimo tikslas — baigti karą. Vokietijos padėtis buvo ypač sunki. Ketverius metus trukęs karas nualino krašto ekonomiką. Baigėsi sukauptos atsargos. Gyventojams trūko maisto, įmonėms — anglies. Ypač sunkiai vertėsi miestų gyventojai, darbininkai. Dėl to 1917 m. balandžio mėn. sureikavo Berlyno metalistai ir karinių gamyklų darbininkai. Streikas persimetė ir į kitus pramonės centrus, išplito po visą kraštą, įgavo politinį pobūdį. Rusijos pavyzdžiu spartakiečiai siūlė kurti Darbininkų atstovų tarybas, imti valdžią į savo rankas. Per balandžio streiką Vokietijos darbininkai sukūrė pirmąsias Tarybas. Palyginti su pirmaisiais karo metais, 1917 m. streikų padaugėjo dvigubai, streikuojančiųjų — net keturgubai⁵.

Vokietijoje stiprėjo karinis despotizmas. Karo metais jis reiškėsi visai atvira: net kaizeris ir ministrai, priimdami nutarimus, priklausė nuo aukštosios karinės vadovybės. Valdančiosios buržuazijos partijoms tai buvo nepriimtina, dalis jos ryžosi kompromisinei taikai su Antantės šalimis. Tokios nuotaikos ypač sustiprėjo ir buvo ryškios Katalikų centro partijoje, kuriai vadovavo M. Erbergeris. Reichstage susikūrė Centro partijų blokas, kuriam, be Katalikų centro partijos, dar priklausė progresistai ir socialdemokratai. Jų balsų dauguma 1917 m. birželio 19 d. reichstage buvo priimta rezoliucija, reikalaujanti siekti taikos⁶. Joje nieko nebuvo rašoma apie aneksuotų teritorijų atsisakymą, bet vokiečių valdžios politiką jų atžvilgiu imta keisti.

Nepalankiai Vokietijai klostėsi ir tarplautinės politinės aplinkybės. Po Vasario revoliucijos 1917 m. balandžio 6 d. JAV vyriausybė

⁵ Всемирная история. М., 1960. Т. 7. С. 598.

⁶ Ten pat. P. 599.

paskelbė karą Vokietijai. Antantės pusėje prieš Keturių sąjungą stėjo Kinija, Graikija, Brazilija, Kuba, Liberija, Panama ir Siamas. Taigi 1917 m. komplikavosi Vokietijos vidaus ir tarptautinė padėtis.

Kaip visa tai atsiliepė okupuotiems kraštams, iš jų ir Lietuvai? Ko karo metais apskritai siekė lietuvių inteligentija?

Krašte likusi lietuvių inteligentija norėjo pasinaudoti situacija savo krašto ir jų atstovaujamų gyventojų dalies interesams. Tačiau ji buvo labai negausi, nes didelė dalis su atsitraukiančia caro armija 1915 m. pasitraukė į Rusiją. Kita dalis gyveno užsienyje: JAV, Šveicarijoje, Prancūzijoje, Skandinavijos šalyse. Partiniu požiūriu lietuvių inteligentija buvo susiskaldžiusi į dvi grupes, to meto terminija — „pirmeivius“ ir „atžagareivius“. Pastarieji, kuriems atstovavo krikščionys demokratai ir pažangiečiai (būsimieji tautininkai), būrėsi apie Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo komitetą, o „pirmeiviai“, t. y. liaudininkai ir socialdemokratai, susitelkė į Lietuvių draugiją agronomijos ir teisės pagalbai teikti. Lietuvių draugijos nukentėjusiems nuo karo šelpti komitetas veikė aktyviau, todėl jame dažniausiai susiburdavo ir vieni, ir kiti — negausi Vilniuje susispietusi to meto lietuvių inteligentija⁷. Vienytis skatino nedidelė Lietuvoje likusios inteligentijos dalis ir bendri lietuvių tautos reikalai okupacijos sąlygomis: pastangos išlaikyti ir plėsti vaikų mokymą gimtąja kalba, lietuviškų mokyklų kūrimas, vadovėlių lietuvių kalba rengimas, lietuviškų vakarų organizavimas ir kita veikla. Žodžiu, kaizerinės okupacijos sąlygomis krašte likusi lietuvių inteligentija ėmė gaivinti 1905—1907 m. Rusijos buržuazinės demokratinės revoliucijos laikotarpiu paplitusią lietuvių kultūrinę veiklą.

Savo ruožtu okupacinė vokiečių administracija, 1915 m. teigusi, kad krašte nėra vietos inteligentijos, kurią galima būtų įtraukti į okupacinę administraciją, nuo 1916 m. vasaros ryžosi tarptautinėje diplomatijoje pasinaudoti pačios pavergtų kraštų vietos inteligentijos parama. Vokiečių valdžios iniciatyva 1916 m. gegužės mėn. Rusijos pavergtų tautų vardu buvo surašytas raštas JAV prezidentui Vilsonui. Atskirą pareiškimą pridėjo lietuvių inteligentijos atstovai: J. Basanavičius, A. Smetona, P. Dogelis, A. Stulginskis, M. Biržiška, J. Vileišis ir P. Klimas⁸. Tų pačių metų birželio mėn. minėta grupė įgaliojo S. Kairį, J. Saulį ir A. Žmuidzinavičių dalyvauti vokiečių valdžios iniciatyva Lozanoje sušauktame pavergtųjų tautų kongrese. Jame buvo perskaitytas Lietuvių memorandumas, kurio pirminį variantą pateikė vokiečių okupacinė valdžia, o lietuvių atstovai pertvarkė. Organizacinio komiteto Lietuvių suvažiavimui sušaukti posėdyje J. Saulys pažymėjo, kad lietuvių inteligentijos atstovai, reng-

⁷ Klimas P. Lietuvos valstybės kūrimas... P. 9; MACB RS. F. 255. B. 989. L. 1—2; 1916 m. balandžio 29 d. originalus raštas su J. Basanavičiaus, A. Smetonos, P. Klimo, P. Dogelio, M. Biržiškos, J. Vileišio ir A. Stulginskio parašais be adresato, bet skirtas vokiečių valdžiai, kaip lietuvių inteligentijos pareiškimas prieš carizmo priespaudą // Ten pat. F. 165. B. 156. L. 10a; Organizacinio komiteto Lietuvių suvažiavimui sušaukti posėdžių, įvykusių 1917 m. rugpjūčio 1—4 d., protokolas. J. Saulio kalba // Ten pat. L. 10.

⁸ Tas pats dokumentas // Ten pat. L. 10a.

dami memorandumą ir vykdami jį Lozaną, turėjo pažadėti vokiečiams: „Jokio skundo dėl dabartinio vokiečių šeiminkavimo Lietuvoje nepareikšime“⁹. Vokiečių pateiktame ir lietuvių propaguotame tekste pirmą kartą atvirai buvo įrašytas lietuvių inteligentijos siekimas atsiskirti nuo carinės Rusijos ir siekti politinės nepriklausomybės. Vokiečių valdžia lietuvių pareiškimą dėl nepriklausomybės sutiko abejingai.

Grįždami iš Loanos, lietuvių atstovai sustojo Berlyne, ir A. Smetona, S. Kairys bei J. Šaulys Vyriausiajam Rytų karo vadui įteikė memorandumą, kuriame buvo skundžiamasi Ober Ost, okupacinės valdžios administracijos lietuvių švietimo politika, draugijų uždraudimu, lietuvių teisių niekinimu, lietuviškos spaudos varžymu, sunkiomis gyventojams įvestomis rekvizicijomis ir žiauriu vietos valdininkų elgesiu su krašto žmonėmis. Memorandume reikalauta suvienodinti Lietuvos valdymo aparatą, leisti laisvai tvarkyti savo švietimo reikalus, duoti teisę veikti lietuvių draugijoms ir organizacijoms, nevaržyti lietuviškos spaudos, leisti gyventojams lietuviškai susirašinėti ir netrukdyti gyventojų susisiekimui¹⁰.

Įteikus memorandumą, santykiai su vokiečių valdžia pablogėjo. Vokiečiai vėl ėmė „nebepastebėti“ lietuvių inteligentijos. Tada ji ryžosi veikti per Prūsijos lietuvių veikėją dr. V. Gaigalaitį. Kaip Prūsų seimo atstovas panašia medžiaga paremtą kreipimąsi jis įteikė Vokietijos kancleriui T. Betmanui-Holvegui (Bethmann Hollweg), o lietuvių inteligentijos delegaciją priėmė tik užsienio reikalų ministras A. Cimermanas (Zimmermann)¹¹.

Apskritai tuo metu Vokietijos valdantieji sluoksniai ėmė svarstyti, kaip pertvarkyti okupuotų kraštų valdymą. 1916 m. lapkričio 5 d. buvo išleistas bendras Vokietijos ir Austrijos-Vengrijos monarchų aktas dėl Valstybės Tarybos sudarymo iš vietos gyventojų Lenkijoje. Tai pastebėjo lietuvių inteligentija, tuo labiau kad labai suaktyvėjo Lietuvoje gyvenusių lenkų tautinės ir teritorinės aspiracijos. Jos konkrečiai buvo išdėstytos Lietuvos lenkų politinių veikėjų 1917 m. gegužės mėn. memorandumu Vokietijos valstybės kancleriui. Lietuvių inteligentijos politikos veikėjai ėmė tam priešintis. Jie surašė savo reikalavimus ir tų pačių metų liepos mėn. nuvyko į Vokietijos užsienio reikalų ministeriją, kur prieštaravo Lietuvos lenkų norui prijungti Lietuvą prie būsimosios Lenkijos valstybės¹². A. Cimermanas ramino Lietuvos atstovus, pritarė Lietuvos savivaldai. Istoriko Z. Ivinskio teigimu, vokiečiai buvo prieš Lenkijos politikos veikėjų pastangas prisijungti Lietuvą dėl to, kad savo rankose galėtų išlaikyti Kuršą¹³.

⁹ Tas pats dokumentas. J. Šaulio kalba // Ten pat. L. 10.

¹⁰ Klimas P. Lietuvos valstybės kūrimas... P. 11.

¹¹ Ten pat.

¹² Ten pat. P. 12; Iš organizacinio komiteto Lietuvių suvažiavimui sušaukti posėdžių, įvykusių 1917 m. rugpjūčio 1–4 d., protokolų // MACB RS. F. 165. B. 156. L. 11, 12a.

¹³ Ivinskis Z. Min. veik. P. 634.

Vokietijos užsienio reikalų ministras per priėmimą garantavo Lietuvos atstovams, jog Vokietija Lietuvoje nevykdys kolonizacijos nei germanizacijos. Jis aiškino, kad Ober Osto politika — tai gen. E. Liudendorfo politika; be to, karo sąlygomis esą sunku kitaip valdyti užimtus kraštus¹⁴. Iš to pokalbio lietuvių inteligentijos atstovai suprato, jog Vokietijos centro ir karinė valdžia nesutaria. Lietuvių atstovai Berlyne buvo net 3 savaites. Jie ėmė ieškoti glaudesnių ryšių su Katalikų centro partija, socialdemokratais bei kitomis kariškiams priešingomis politinėmis grupuotėmis.

„Išsprendusi“ Lenkijos klausimą, vokiečių valdžia ėmė planuoti, kaip pertvarkyti Lietuvos, Kuršo ir Gardino srities valdymą, norint atvirą okupaciją pridengti iš vietos gyventojų sudarytomis Pasitikėjimo tarybomis (Vertrauensrat). Lietuvoje vokiečių vietos okupacinė administracija kreipėsi į Žemaičių vyskupą P. Karevičių, dr. J. Basanavičių ir teisininką A. Smetoną ir siūlė prie vokiečių okupacinės valdžios sudaryti lietuvių organą — Tarybą¹⁵. Aptariant tą pasiūlymą, svarbiausias lietuvių reikalavimas buvo prašymas leisti sušaukti Lietuvių konferenciją, sudaryti galimybes vietose išrinkti į ją atstovus, o parengiamajam konferencijos darbui atlikti bei propaguoti pačią konferenciją ir būsimą Tarybą leisti lietuvišką laikraštį. Konferencijai sušaukti vokiečių valdžia leido sudaryti Organizacinį komitetą iš 21 žmogaus. Komitetas posėdžiavo Vilniuje 1917 m. rugpjūčio 1—4 dienomis. Posėdžiuose buvo parengta Lietuvių konferencijos darbotvarkė. Vietose atstovų rinkimų į konferenciją iš esmės organizuota nebuvo. Organizacinio komiteto dalyviai pateikė savo žinomas apylinkės inteligentų sąrašus, kai kurie nuvyko į vietas ir kartu su valsčių inteligentija paskyrė, kam vykti į konferenciją Vilniuje. Kai kur siaurame rate organizavo atstovų į konferenciją rinkimus. Tokiomis sąlygomis konferencijoje, kuri vyko 1917 m. rugsėjo 18—22 d., dalyvavo daugiausia dvasininkijos, vietos inteligentijos ir turtingųjų valstiečių atstovų bei vienas kitas nesulenkęs dvarininkas, darbo žmonių atstovų nebuvo. Politiniu požiūriu Lietuvių konferencijoje Vilniuje dalyvavo visų buržuazinių ir smulkiaburžuazinių partijų, tarp jų ir socialdemokratų partijos, atstovai¹⁶.

Lietuvių organizacinio komiteto posėdžiuose ir 1917 m. rugsėjo 18—22 d. Lietuvių konferencijoje svarbiausia buvo svarstoma ne tiek vokiečių pasiūlytos Patariamiosios Tarybos (lietuvių politikai ėmė vadinti ją Lietuvos krašto taryba) sudarymas, kiek Lietuvos ateities klausimai. Atstovai daugiausia ginčijosi dėl to, koku būdu siekti politinio Lietuvos savarankiškumo ir nepriklausomybės ir kuria didesne kaimynine valstybe remtis. Diskusijose dalyvavo visų partijų ir grupuočių atstovai: tautininkai (tuo metu dar besifor-

¹⁴ Klimas P. Lietuvos valstybės kūrimas... P. 12.

¹⁵ Ten pat. P. 13; Lietuvos TSR istorijos šaltiniai (toliau — LIS). V., 1958. T. 3. P. 90—91.

¹⁶ MACB RS. F. 165. B. 152, 153, 156 (bylose yra rankraščiniai Organizacinio komiteto sudaryti atstovų į konferenciją sąrašai, iš apskričių nurodytos dalyvių pavardės, pranešimai, kaip buvo sudaryti tie sąrašai, ir kita Organizacinio komiteto konferencijai sušaukti medžiaga).

muojantys į atskirą partiją), krikščionys demokratai, liaudininkai ir socialdemokratai. Tačiau kokį nuoseklumą partiniu požiūriu pastebėti sunku. Kiekvienas dėstė savo nuomonę, kartais visai priešingą anksčiau kalbėjusiam tos pačios partijos nariui.

Visi kalbėjusieji atmetė artimus Lietuvos santykius su Lenkija. Valdžios siekusi lietuvių inteligentija suprato, kad būsimoje lenkų buržuazijos vadovaujamoje valstybėje ji jokių teisių negaus, kad lietuvių tautos laukia tas pats procesas, kuris buvo prasidėjęs jau senojoje Lenkijos—Lietuvos valstybėje, t. y. sulenkėjimas ir išnykimas. Dalį delegatų veikė Rusijos Vasario revoliucija ir jos paskelbti demokratiniai lozungai. Pažangesnių partijų atstovai, tarp jų ir kun. M. Reinsys, pasisakė už „dėjimąsi“ su demokratine Rusija. O Vokietijos okupacinė politika ir jos suinteresuotumas Lietuvių Tarybos sudarymu gąsdino lietuvių inteligentijos atstovus. „Tautiniu žvilgsniu didesnis pavojus dėtis su Vokietija,— kalbėjo kun. M. Reinsys,— kaip su Rusija. Demokratinis judėjimas laiduoja tautoms laisvę, taigi ir mūsų nepriklausomybę [...] Lietuvių klausimą Taikos Konf[erencijoje] iškelti gali Vokietija savo išrokavimais. Nusileisti dėl Lietuvos nepriklausomybės obalsio jokia būdu negalima“¹⁷.

Tačiau alternatyvos nebuvo. Tuo metu Rusija nepajėgė tiesiogiai veikti Lietuvos gyvenimo, o Vokietijos politikai, savo interesų skatinami, leido sušaukti ir parengti Lietuvių konferenciją. Dėl to iš Organizacinio komiteto posėdžių protokolų matyti, kad 1917 m. vasarą, rugpjūčio pradžioje, lietuvių inteligentija tikėjosi daugiau laimėti iš vokiečių, ir jų viltys dėl nepriklausomos Lietuvos valstybės ateities buvo šviesesnės negu rugsėjo antrojoje pusėje įvykusioje Lietuvių konferencijoje. Nors ir per Organizacinio komiteto pasitarimus buvo suprasta padėtis ir pareikšta nuomonių, jog vokiečiams reikalingas tik popierius, kad „nei francūzai, nei anglai mumis neužsiima. Išplaukti į viršų tik per nekenčiamą vokiečių galėsime“¹⁸. Be to, tikėta nepalankia vokiečiams karo baigtimi. Todėl po ilgų svarstymų Organizacinio komiteto posėdžiuose ir Lietuvių konferencijoje, po derinimų su vietos vokiečių administracija buvo priimta dviejų dalių rezoliucija. Pirmojoje deklaruotas reikalingumas sukurti „nepriklausoma demokratiškai sutvarkyta“ etnografinė Lietuvos valstybė, kurios valdymą galutinai turi nustatyti sušauktas Steigiamasis seimas. Antrojoje dalyje sakoma, kad jeigu Vokietija palaikys dar iki Taikos konferencijos Lietuvos siekimą gauti nepriklausomybę, tai „Lietuvos Konferencija, turėdama omenyje, jog Lietuvos interesai yra normalinėse taikos sąlygose pasvirę ne tiek į rytus ir ne tiek į pietus, kiek vakarus, pripažįsta galimu sueiti būsimajai Lietuvos valstybei, nepakenkiant savitam jos plė-

¹⁷ Lietuvių konferencijos 1917 m. rugsėjo 18—22 d. posėdžių protokolai / Spausdintas egz. Be vietos ir datos. L. 7.

¹⁸ Organizacinio komiteto Lietuvių suvažiavimui sušaukti posėdžių, įvykusių 1917 m. rugpjūčio 1—4 d., protokolai. A. Povyliaus kalba // MACB RS. F. 165. B. 157. L. 27.

tojimus į tam tikrus, dar nustatytinus santykius su Vokietija“¹⁹.

Lietuvių konferencijoje sudarytai Lietuvos Tarybai arba tuo metu kartais vadinamai Tautos Tarybai buvo keliamas uždavinys „atstovauti visus mūsų politikinius ir medžiaginius reikalus; sutverti vietoje savo organus, kurie būtų valdžios akimis ir jos ginamoji ranka. Tarybos spėka jos atsparoje prieš okupacijos valdžios pasiryžimus. Visų reikalų ir darbų aprėpti negalime, reikia tik išskirti kai kurie darbai: apsaugojimas krašto turto, nukentėjusiųjų dėl karo aprūpinimas, teisės reikalų suorganizavimas“²⁰. Kaip matyti iš cituotos J. Vileišio kalbos Lietuvių konferencijoje, lietuvių atstovai, sukūrę Tarybą, tikėjosi iš vokiečių valdžios perimti kai kurias vidaus valdymo funkcijas. Tam tikslui dar per konferenciją sudaryta Lietuvos Tarybos Skundų komisija. Jau tuo metu ji ėmė rinkti atstovų skundus dėl vokiečių okupacinės valdžios savavaliavimo ir žiaurumų Lietuvoje²¹. Tačiau pagal vokiečių centro ir okupacinės valdžios planus Lietuvos Tarybai buvo skiriamas kitas uždavinys, ir ji netrukus turėjo tuo įsitikinti.

Keisti santykius su okupuotų kraštų gyventojais vokiečių valdžią vertė pasunkėjusi padėtis fronte ir valstybės viduje. Lemiamą įtaką tam turėjo Didžioji Spalio socialistinė revoliucija Rusijoje, 1917 m. spalio pabaigoje Tarybinės vyriausybės priimtas Taikos dekretas ir siūlymai pradėti derybas dėl taikos sudarymo Antantės ir su ja kariaujančioms šalims. Dėl tų įvykių Vokietijoje, Austrijoje—Vengrijoje ir kitose šalyse kilo masiniai revoliuciniai darbininkų streikai ir demonstracijos, sustiprėjo taikos šalininkų judėjimas. Vyko nesutarimai valdžios viršūnėse. Vokietijos valdyme vis labiau reikėsi militarinės grupuotės, vadovaujamos P. Hindenburgo ir E. Liudendorfo.

Nesulaukusi Antantės šalių atsakymo dėl karo nutraukimo, Tarybinė vyriausybė lapkričio 20 (gruodžio 2 d.) Breste pradėjo separatines derybas su Vokietija, Austrija—Vengrija, Bulgarija ir Turkija. Iš pradžių buvo sudarytos 28 dienų paliaubos, susitarus, kad jos truks iki to laiko, kol kuri iš susitariančių šalių jas denonsuos, prieš 7 dienas perspėjusi kitą šalį. Po savaitės nuo paliaubų paskelbimo, gruodžio 9(22) d., Breste pradėta svarstyti taikos sutarties sudarymo sąlygas. Tarybinė vyriausybė reikalavo: jėga neprijungti per karą užgrotų teritorijų; atkurti savarankiškumą tų tautų, kurios jį buvo praradusios per karą; nacionalinėms grupėms, iki karo nesinaudojusioms politiniu savarankiškumu, leisti laisvai referendumo būdu apsispręsti dėl savo priklausymo vienai ar kitai valstybei arba dėl valstybinio savarankiškumo; referendumas turi būti vykdomas laisvai balsuojant ne tik tos teritorijos gyventojams, bet ir

¹⁹ Lietuvių konferencijos 1917 m. rugsėjo 18—22 d. posėdžių protokolai // Ten pat. L. 14.

²⁰ Ten pat. L. 19—20.

²¹ 1918 m. lapkričio 26 d. Skundų komisijos raštas valstybės tarybos prezidentui apie komisijos veiklą // MACB RS. F. 225. B. 1087. L. 1—2; Informacija apie Skundų komisiją // Darbo balsas. 1918 m. balandžio 25 d. Nr. 18. P. 12.

emigrantams bei pabėgėliams; tose teritorijose, kur gyvena daug mažų nacijų, leidžiama joms visoms turėti kultūrinį-nacionalinį savarankiškumą ir pagal galimybę administracinę autonomiją; stiprios tautos negali engti silpnesniųjų, taip pat išnaudoti jų ekonominėmis priemonėmis karo tikslams ir t. t.

Vokiečių delegacija Bresto taikos derybose ultimatyviai reikalavo iš Rusijos apie 150 000 km² teritorijos.

Pradėję taikos derybas Breste, kaizerinė vyriausybė ir militariniai Vokietijos sluoksniai ėmėsi aktyviau spręsti okupuotų kraštų likimą. Lenkijos reikalus lėmė pažadėta jai nepriklausomybė ir žengti pirmieji žingsniai ta kryptimi. Kuršo vokiečiai ir suvokietėję baronai dar 1917 m. rugsėjo mėn., vokiečių vyriausybės spaudžiami, priėmė nutarimą dėl sąjungos su Vokietija. O Lietuvių konferencijoje rugsėjo 18—22 d. tas klausimas buvo diskusijų objektas, suformuluotas nutarimas miglotas ir neaiškus. Todėl, prasidėjus Bresto taikos deryboms, vokiečių delegacijai reikėjo gauti Lietuvos Tarybos dokumentą, kad Lietuva apsisprendė likti sąjungoje su Vokietija. Vokietijos centro valdžia ir Ober Osto administracija ėmėsi priemonių turėti tokį dokumentą.

Lietuvos Tarybos delegacija, kurią sudarė A. Smetona, J. Saulys, S. Kairys, kunigai J. Staugaitis, A. Petrulis, J. Mačiulis-Maironis, K. Olšauskas, 1917 m. lapkričio 2—10 d. dalyvavo Berne Lietuvių konferencijoje, sušauktoje tuo tikslu, kad emigracijoje gyvenantys lietuviai pripažintų Vilniuje sudarytą Lietuvos Tarybą. Berne lietuvių konferencijos rezoliucijoje nutarta orientuotis į Vokietiją ir siekti iš jos gauti dar iki karo pabaigos ir taikos sudarymo „nepriklausomos Lietuvos valstybės aktą“²². Tokio turinio nutarimas buvo priimtas, Berne konferencijos dalyvius pasiekus pirmosioms žinioms apie Spalio revoliuciją Rusijoje ir, kita vertus, spaudžiant Vokietijai.

Grįždami iš Šveicarijos, A. Smetona, S. Kairys ir J. Saulys sustojo Berlyne. Jie ėmė ieškoti galimybių užmegzti glaudesnius santykius su reichstago partijomis, t. y. su Katalikų centro partijos vadovais ir socialdemokratų partija. Lietuvos Tarybos atstovai skundėsi tų partijų lyderiams okupacinės administracijos valdymo sistema. Be to, E. Liudendorfiui įteikė „Pro memoria“, kur išdėstė savo nusiskundimus ir prašė Lietuvos Tarybai duoti Lietuvoje kokio nors darbo, tinkamą butą, įjungti ją į krašto valdymo sistemą, okupacinę valdžią Lietuvoje pakeisti vokiečių civiliine valdžia ir pan.²³ Lietuvių audiencija pas E. Liudendorfą įvyko lapkričio 26 d., kai Tarybinė vyriausybė pasiūlė Vokietijai pradėti taikos derybas, ir dėl to E. Liudendorfas palankiai sutiko Lietuvos Tarybos atstovus, nes Vokietijai derybose reikėjo remtis užgrobtų teritorijų laisvo apsišprendimo principu.

Tarybinės vyriausybės pateiktų taikos sąlygų veikiamą vokiečių

²² Bartuška V. Lietuvos nepriklausomybės kryžiaus keliai. P. 163.

²³ Pro memoria. Spausdintas nuorašas vokiečių k. // Lietuvos TSR centrinis valstybinis archyvas (toliau — LTSR CVA). F. 1014. Ap. 1. B. 12. L. 1—3.

imperialistinę politiką naujas Vokietijos kancleris G. Hertlingas išsakė reichstage. Daugumos partijų palaikomas jis deklaravo, kad Vokietija pripažįsta Lenkijai, Lietuvai, Kuršui teisę apsispręsti ir tų kraštų ateitį tvarkyti taip, kaip tai atitiktų jų kultūros lygį. Berlyne buvusi Tarybos delegacija 1917 m. gruodžio 1 d. buvo pakviesta pas kanclerį G. Hertlingą, ir ten su Vokietijos užsienio reikalų ministerija buvo sudarytas preliminarinis susitarimas dėl būsimos Lietuvos savarankiškumo sąjungoje su Vokietija²⁴. Žodžiu, aptartas būsimois gruodžio 11 d. aktas, kurį parvykusi Lietuvos Tarybos delegacija turėjo priimti savo vardu.

Grįžusi Tarybos narių delegacija posėdžiuose mėgino papildyti iš Vokietijos parsivežtą dokumentą. Prie vokiečių pateikto nutarimo lietuvių politikos veikėjai prirašė tai, kad naujai kuriamos valstybės formą nustatys išrinktas Steigiamasis seimas ir kad valstybės sostinė bus Vilnius²⁵. Naująjį dokumentą Tarybos delegacija, kurią sudarė A. Smetona, S. Kairys, V. Mironas, J. Šaulys, P. Klimas ir J. Staugaitis, gruodžio 8–9 d. aptarė su Vokietijos užsienio reikalų ministerijos ir kanclerio atstovu F. Lesneriu ir gruodžio 10 d. galutinai suderino. Vokiečiai išmetė iš jo tekstą apie Steigiamąjį seimą ir paliko tik apie sostinę. Grįžę iš Kauno Tarybos nariai 1917 m. gruodžio 11 d. savo vardu paskelbė nutarimą, kuris istorinėje literatūroje žinomas gruodžio 11 d. aktu. Tame dokumente yra du punktai. Pirmajame rašoma: „Lietuvos krašto Taryba [...] skelbia nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimą su sostine Vilniuje ir visų jos valstybinių ryšių, kuriuos ji yra turėjusi su kitomis tautomis, nutraukimą“. Reikia suprasti, jog nutraukiami iki tol buvę Lietuvos ryšiai su Rusija ir su Lenkija. Antrajame šio pareiškimo punkte pažymėta, kad, „kurdama šią valstybę ir siekdama apginti jos interesus taikos derybose, prašo Vokietijos apsaugos ir pagalbos. Turėdama galvoje gyvybinius Lietuvos interesus, kurie reikalauja greito nuolatinių ir glaudžių santykių su Vokietija užmezgimo, Krašto taryba stoja už Lietuvos valstybės amžinus, tvirtus, sąjunginius ryšius su Vokietija, kurie pirmiausiai turėtų pasireikšti karine konvencija, susisiekimo konvencija, muitų ir valiutos bendrumu“²⁶.

Šio Lietuvos Tarybos dokumento reikėjo kaizerinei Vokietijai gruodžio 9 d. prasidėjusiose Bresto taikos derybose, kad ji Rusijos delegacijai galėtų įrodyti, jog per karą Vokietijos užgrobtą Lietuvą yra apsisprendusi likti su Vokietija, kad vokiečiai suteikė jai nepriklausomybę. Šiuo pareiškimu vokiečių delegacija naudojos taikos derybose. Tačiau Tarybų Rusijos delegacijos vadovas L. Trockis įrodinėjo, jog kraštas yra vokiečių kariuomenės okupuotas ir jo atstovai tokiomis sąlygomis negali laisvai priimti jokio dokumento. Be to, Lietuvos Taryba atstovauja ne visai lietuvių tautai.

²⁴ K l i m a s P. Lietuvos valstybės kūrimas... P. 18.

²⁵ Lietuvos Tarybos III sesijos 4 posėdžio, įvykusio 1917 m. gruodžio 6 d., protokolai // LTSR CVA. F. 1014. Ap. 1. B. 14. L. 28.

²⁶ L I S. T. 3. P. 92–93.

Tada vokiečių vadovybė pasiūlė Lietuvos Tarybai parengti Bresto deryboms naują dokumentą, iš esmės du dokumentus: vieną — Vokietijos delegacijai taikos derybose, kitą — vokiečių vyriausybei. Deryboms su Tarybų Rusijos vyriausybe turėjo būti parengtas dokumentas, kuriame nieko nebūtų užsimenama apie ryšius su Vokietija, o rašoma tik apie savarankiškos ir nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimą. Vokiečių valdžiai skirtame dokumente, atvirkščiai, turėjo būti akcentuojami amžini ir tvirti ryšiai su Vokietija.

Iškilius tam reikalui, Lietuvos Taryboje prasidėjo kairiųjų ir dešiniųjų grupuočių nesutarimai dėl naujų tekstų. Be to, Tarybos veikėjai prašė vokiečių okupacinę administraciją pasiūsti į Bresto taikos konferenciją jų delegaciją, kurią sudarytų S. Kairys, P. Klimas ir J. Vileišis. Vokiečiai į tai jokio atsakymo nedavė. Naują Tarybos dokumentą, reikalingą vokiečių delegacijai, Lietuvos Taryba svarstė ketvirtojoje ir penktojoje sesijose. 1918 m. sausio 8 d. buvo nutarta Tarybų Rusijos delegatams Breste notifikuoti gruodžio 11 d. akto pirmąją dalį²⁷. Iš vokiečių valdžios už tai buvo numatyta reikalauti duoti Tarybai teisių krašto valdyme, leisti jai sukurti savo ministerijas, sudaryti lietuvių miliciją, atitraukti iš krašto vokiečių kariuomenę, pripažinti Lietuvos savarankiškumą, sulaukyti rekvizicijas: arklių ir mokesčių ėmimą, miško kirtimą²⁸. Kitą dieną įvyko Tarybos narių posėdis su vokiečių okupacinės administracijos atstovais. Jame buvo svarstomas naujai pateiktas aktas ir jau minėti Tarybos reikalavimai²⁹. Posėdyje didelę kalbą pasakė vokiečių civilinės valdžios viršininkas baronas V. Falkenhauzenas. Vyriausiojo Rytų karo vado vardu jis pasveikino Tarybą kaip visos lietuvių tautos atstovybę. Nurodė, kad vokiečių valdžia visada, kiek leido karo metas, rūpinosi krašto gerove: leido sušaukti Lietuvių konferenciją, įkurti Lietuvos Tarybą, su kuria tariasi svarbiais krašto tvarkymo reikalais. Vokiečių kariuomenė išvadavo Lietuvos žemę, saugo jos sienas. Šiuo metu vyksta taikos derybos, kurios „jei Dievas norės, užbaigs priešo mums numestąjį karą“. Tačiau ateitis neaiški, ir jos lemčiai įtakos gali turėti lietuvių nusistatymas³⁰. Taigi vokiečių atstovas Taryboje reikalavo greičiau parengti Bresto deryboms reikalingą dokumentą, notifikuojant gruodžio 11 d. nutarimo pirmąją dalį. Vietos gyventojams paveikti, kad jie, išgirdę apie naujus dokumentus, neatsimestų nuo Tarybos įtakos, sausio 8 d. posėdyje buvo parengtas dokumentas-atsišaukimas. Jame nurodoma, jog prasidėjusios Bresto taikos derybos leidžia tikėtis geresnių sąlygų laisvam politiniam, kultūriniam ir socialiniam plėtojimuisi, teikia vilčių, kad pažadėtas Rusijos ir Vokietijos tautų apsisprendimo lo-

²⁷ Lietuvos Tarybos IV sesijos 2 posėdžio, įvykusio 1918 m. sausio 8 d., protokolas // LTSR CVA. F. 1014. Ap. I. B. 14. L. 49, 50, 52, 53; Lietuvos Tarybos 1918 m. sausio 9 d. IV sesijos 4 posėdžio protokolas // B. 22. L. 36.

²⁸ Tie patys dokumentai // Ten pat. B. 14. L. 49; B. 22. L. 36.

²⁹ Tas pats dokumentas // Ten pat. B. 14. L. 62—63.

³⁰ V. Falkenhauzeno kalba Lietuvos Taryboje // Lietuvos aidas. 1918. Sausio 19. Nr. 9. P. 2—3.

zungas palankus lietuviams, ir dėl to reikia pripažinti ir palaikyti 1917 m. rugsėjo 18—22 d. Lietuvių konferencijos nutarimą³¹.

Tarybos atstovų derybos su vokiečių vietos administracija užtruko. Iš Tarybos joms buvo sudaryta 5 žmonių delegacija, kuri sausio viduryje ir antroje pusėje derėjosi su vokiečių valdžios atstovais. Pasitarimai vyko dalyvaujant Vokietijos užsienio reikalų ministerijos atstovui. Vokiečiai daug kalbėjo apie Lietuvos savarankiškumo pripažinimą, tačiau Lietuvos Tarybai nenorėjo suteikti ir nežadėjo jokių valdžios funkcijų³².

Lietuvos Tarybos V sesijos pirmajame posėdyje, kuris susirinko 1918 m. sausio 26 d., buvo numatyta priimti galutinai suredaguotus tekstus Tarybų Rusijos delegacijai Bresto taikos derybose ir Vokietijai. Tarybų Rusijai skirtame tekste nurodoma, kad Lietuva, išėjusi iš „Rusijos valstybės sąstato, laiko save nepriklausoma valstybe“, o Vokietijai numatytame įteikti tekste prašoma „jos apsaugos ir pagalbos“ kuriant nepriklausomą valstybę ir akcentuojama, kad tam įgyvendinti reikia glaudžių su ja konvencijų. Žodžiu, tai tas pats gruodžio 11 d. aktas, tik kitaip suredaguotas. Šiuos dokumentus buvo numatyta paskelbti vasario 1 dieną³³.

Prieš šių dokumentų priėmimą Lietuvos Taryboje, kaip ir sausio 8 d., pasisakė vadinamoji kairiųjų opozicija. Socialdemokratai M. Biržiška, S. Kairys, J. Vileišis ir S. Narutavičius pareiškė pasisaką prieš konvencijas su Vokietija ir išeiną iš Tarybos. Kitą dieną Tarybos posėdyje vėl buvo svarstomas tas klausimas, nes naujų aktų priėmimą sukomplikavo kairiųjų išėjimas. Be to, iš vokiečių gautas R. Nadolnio pasirašytas raštas, kad Vokietija sutinkanti pripažinti Lietuvos nepriklausomybę gruodžio 11 d. akto pagrindu³⁴. Tarybos dauguma buvo linkusi vokiečiams pateikti raštus, bet sausio 28 d. minėti 4 Tarybos nariai atsiuntė atskirus pareiškimus ir bendrą pareiškimą, kuriuose nurodė, kad Lietuvos ateities klausimą spręsti ir pareiškimus dėl to daryti gali tik demokratiškai visų gyventojų išrinktas Steigiamasis seimas. Vokietija nepripažįsta Lietuvos nepriklausomybės, ir dėl to nėra reikalo tai deklaruoti³⁵. Tarybos santykiai tapo įtempti. Deryboms su išėjusiais iš jos nariais vesti buvo sudaryta net speciali komisija, kuriai priklausė P. Klimas, J. Šaulys ir J. Vailokaitis³⁶. Nespausdintuose atsiminimuose P. Klimas rašo, jog jis ypač aktyviai veikė, kad sugrąžintų kairiuosius į Tarybą, taip pat rengiant vasario 16 d. aktą³⁷.

Rengti naują dokumentą sutrukdė tai, kad 1918 m. vasario 10 d. dėl L. Trockio, tarybinės delegacijos vadovo, politikos nutrūko Bres-

³¹ Lietuvos Tarybos 1918 m. sausio 9 d. IV sesijos posėdžio protokolo medžiaga // LTSR CVA. F. 1014. Ap. 1. B. 22. L. 30.

³² Zr. Lietuvos Tarybos sausio ir vasario mėnesio protokolus // Ten pat. B. 14.

³³ Ten pat. L. 68—70.

³⁴ Ten pat. L. 74.

³⁵ Ten pat. B. 22. L. 40, 41, 44—44a; B. 24. L. 80—84.

³⁶ Ten pat. L. 43.

³⁷ Klimas P. Kaizerinės okupacijos metai Lietuvoje (1915—1918 m.) // MACB RS. F. 191. B. 12. L. 32.

to taikos derybos. Vokiečių kariuomenė pradėjo pulti jauną Tarybų respubliką, užėmė dideles naujas teritorijas. Toliau vokiečiams neberekėjo okupuotos Lietuvos likimo dangstyti demokratijos, apsisprendimo ir nepriklausomybės lozungais. Jie nutraukė ir visas derybas bei pasitarimus su Lietuvos Taryba.

Lietuvos Taryba pateko į sunkią padėtį. Ilgai svarstyta Lietuvos savarankiškumo ir nepriklausomybės reikalas, be to, plačiai per spaudą ir atskirais atsišaukimais ta idėja sužavėti krašto gyventojai atsidūrė sunkioje būklėje. Reikėjo gelbėti padėtį ir siekiamą idealą, ne tik išlaikyti, bet ir kelti savo autoritetą. O pati Taryba buvo nevieninga ir nesutarė dėl Lietuvos ateities. Vyko ginčai ne tik tarp atskirų grupių, bet ir tarp vienos grupuotės asmenų. Kairiesiems susigražinti sudaryta komisija, demokratinis nepartinis centras, siekė sutaikyti visus ir rasti visiems priimtina formuluoję dėl Lietuvos ateities. Lietuvos Tarybos VI sesijos septintajame posėdyje (1918 m. vasario 15 d.), kuriam pirmininkavo A. Smetona, buvo svarstomos derybų su kairiaisiais komisijos išvados. Socialdemokratai sutiko grįžti į Tarybą, jeigu bus priimtas jų pasiūlyto turinio tekstas dėl Lietuvos nepriklausomybės: „Lietuvos Taryba savo posėdyje vasario 15 d. 1918 m. vienbalsiai nutarė kreiptis į Rusijos, Vokietijos ir kitų valstybių vyriausybes šiuo pareiškimu.

Lietuvos Taryba, kaip vienintelė, remdama pripažintąja tautų apsisprendimo teise ir lietuvių Vilniaus konferencijos nutarimu rugsėjo 18—23 d. 1917 metais, skelbia atstatanti nepriklausomą demokratiniais pamatais sutvarkytą Lietuvos valstybę su sostine Vilniuje ir tą valstybę atskiranti nuo visų valstybinių ryšių, kurie yra buvę su kitomis tautomis. Drauge Lietuvos Taryba pareiškia, kad Lietuvos valstybės pamatus ir jos santykius su kitomis valstybėmis privalo galutinai nustatyti kiek galima greičiau išrinktas Steigiamasis Seimas, demokratinio būdu visų gyventojų išrinktas.

Lietuvos Taryba, pareiškdamą apie tai vyriausybei, prašo pripažinti nepriklausomos Lietuvos valstybę“³⁸. Balsuojant už šią formuluoję, V. Mironas, A. Petrulis ir A. Smetona susilaikė. Toliau buvo svarstoma, ar visus Tarybos narius kviešti į kitos dienos posėdį. Tarybos dauguma pasisakė už visų, t. y. ir minėto ketveto, kvietimą į posėdį. Tada A. Smetona atsisakė Tarybos pirmininko pareigų, V. Mironas — vicepirmininko, o J. Šaulys — sekretoriaus, nes socialdemokratų atstovai pasisakė prieš A. Smetonos pirmininkavimą Lietuvos Taryboje. Norint išlaikyti vieningą Tarybą, P. Klimui pasiūlius, J. Basanavičius, kaip vyriausias, paprašytas užimti pirmininko vietą. J. Basanavičius sutiko pirmininkauti³⁹. Taip jis, nebūdamas Tarybos pirmininku, tapo istorinio Lietuvos Tarybos posėdžio pirmininku.

Lietuvos Tarybos VI sesijos aštuntasis posėdis, kaip atsiminiuose rašo vienas iš Lietuvos Tarybos sekretorių P. Dogelis, prasidėjo Lietuvių mokslo draugijos patalpose, kur dirbo J. Basanavi-

³⁸ LTSR CVA. F. 1014. Ap. 1. B. 22. L. 43—43a.

³⁹ Ten pat. L. 43a.

čius. Bet ten buvo labai šalta, ir visi persikėlė į Lietuvos komiteto nukentėjusiems dėl karo šelpti butą Didžiojoje gatvėje Nr. 30⁴⁰. Socialdemokratai iš pradžių paaiškino išėjimo iš Lietuvos Tarybos motyvus. Jie siūlė sušaukti naują konferenciją, kuri išrinktų naują lietuvių atstovybę ir parengtų Steigiamojo seimo rinkimus. Toliau buvo svarstomas to posėdžio klausimas — Lietuvos nepriklausomybės paskelbimas⁴¹. Priimtas trumpas tekstas, kuriame pažymima: „Lietuvos Taryba, kaip vienintelė lietuvių tautos atstovybė, remdamasi pripažintąja tautų apsisprendimo teise ir Lietuvių Vilniaus konferencijos nutarimu rugsėjo 18—23 d. 1917 metais, skelbia atstatanti nepriklausomą, demokratinius pamatais sutvarkytą Lietuvos valstybę su sostine Vilniuje ir tą valstybę atskirianti nuo visų valstybinių ryšių, kurie yra buvę su kitomis tautomis“. Drauge Lietuvos Taryba pareiškė, kad Lietuvos valstybės pamatus ir jos santykius su kitomis valstybėmis privalo galutinai nustatyti kiek galima greičiau sušauktas Steigiamasis seimas, demokratiniu būdu visų jos gyventojų išrinktas⁴². Nutarimą pasirašė visi 20 Lietuvos Tarybos narių. Šis aktas vėl suvienijo Tarybą. Tame pačiame posėdyje buvo perrinktas Tarybos prezidiumas. A. Šmetona Tarybos narių balsų dauguma — 13 iš 20 — išrinktas pirmininku, J. Šaulys — vicepirmininku, J. Staugaitis — antruoju vicepirmininku, J. Šernas — sekretoriumi. P. Klimas tų pareigų atsisakė⁴³.

Apie Lietuvos Tarybą susispietusi lietuvių inteligentija šiuo dokumentu siekė sustiprinti savo autoritetą lietuvių visuomenės akyse, įgyti kokią įtaką ir valdžią krašte.

Vasario 16 d. aktas nebuvo visiškai savavališkas Lietuvos Tarybos dokumentas. Jį derino su kai kuriais Vokietijos militariniams jėgoms opoziciškai nusiteikusiai Katalikų centro partijos ir socialdemokratų veikėjais. Tas dokumentas per vieną vokiečių karininką iš laikraščio „Zeitung der X Armee“ buvo perduotas Vokietijos parlamento partijoms, o iš ten pateko į Vokietijos spaudą. Vokiečių spaudoje pasirodė netgi anksčiau (vasario 18 d.) negu lietuvių. Vokietijoje jį paskelbė socialdemokratų ir katalikų spauda. Lietuvoje „Lietuvos aidas“ publikavo jį vasario 19 d., antradienį, ir tai ne visas tos dienos tiražas, nes vokiečių cenzūra susigriebė ir neleido toliau spausdinti laikraščio. Todėl didesnė tiražo dalis išėjo su balta dėme toje vietoje. Laikraščio vadovams pavyko šį dokumentą išspausdinti kitoje spaustuovėje atskiru atsišaukimu ir išplauti Vilniuje ir kitose vietose⁴⁴.

⁴⁰ Dogelis P. Per aspera ad astra // Zidinys. 1938. Nr. 5—6. P. 738—741.

⁴¹ Lietuvos Tarybos 1918 m. vasario 16 d. VI sesijos 8 posėdžio protokolai // LTSR CVA. F. 1014. Ap. 1. B. 22. L. 20—20a.

⁴² LIS. T. 3. P. 94—95.

⁴³ Lietuvos Tarybos 1918 m. vasario 16 d. VI sesijos 9 posėdžio protokolai // LTSR CVA. F. 1014. Ap. 1. B. 22. L. 27.

⁴⁴ Klimas P. Kaizerinės okupacijos metai Lietuvoje (1915—1918 m.) // MACB RS. F. 191. B. 12. L. 37.

Tačiau Tarybos veikėjų pastangos vasario 16 d. nutarimu sustiprinti savo įtaką ir padėti krašte tuo metu liko be rezultatų. 1918 m. vasario 22 d. Vokietijos diplomatai priėmė Tarybų Rusijos vyriausybės pasiūlymą atnaujinti Bresto taikos derybas. Jos vyko Tarybų Rusijos vyriausybei sunkesnėmis sąlygomis, ir todėl vokiečiams neberekėjo notifikuoti Tarybų šalies delegacijai apie lietuvių tautos apsisprendimą. Dar vasario 21 d. Vokietijos kancleris pranešė Tarybos nariams, kad Vokietija sutinka pripažinti Lietuvos nepriklausomybę gruodžio 11 d. nutarimo sąlygomis⁴⁵. Į Berlyną buvo pakviesta Lietuvos Tarybos delegacija.

Lietuvos Tarybos posėdžiuose imta svarstyti delegacijos sudėtį ir rengti delegacijai nurodymus. Plačiausiai tie klausimai buvo aptariami kovo 20 d. Tarybos VII sesijos trečiajame ir ketvirtajame posėdžiuose. Po ilgų svarstymų dėl delegacijos narių skaičiaus ir įvairių kandidatūrų siūlymo buvo nutarta siūsti 3 žmones, o į delegaciją, toli gražu ne vieningai, išrinkti J. Šaulys, J. Staugaitis ir J. Vileišis. Tarybos protokolo nutarime pažymėta, kad tai beveik visų politinių grupuočių atstovai. Delegacijai nurodyta, kad vokiečių centro valdžiai reikia „notifikuoti Lietuvos nepriklausomybę vasario 16 d. nutarimu“⁴⁶. Už šią rezoliuciją balsavo 19 Lietuvos Tarybos narių, susilaikė vienas A. Smetona. Jis, matyt, geriau suvokė to meto situaciją ir suprato vokiečių politikų siekimus. Dauguma Tarybos narių, ypač M. Biržiška, S. Kairys, J. Vileišis ir S. Narutavičius, nesuprato politinių to meto galimybių, realios situacijos. Jų idealizmą buvo galima praktiškai įgyvendinti tik pasikeitus politinei situacijai 1918 m. rudenį. O kovo mėn. įvykiai klostėsi kitaip.

1918 m. kovo 20 d. J. Staugaitis, J. Šaulys ir J. Vileišis išvažiavo į Berlyną⁴⁷. Po trijų dienų, kovo 23 d., Vokietijos kaizeris pripažino Lietuvą gruodžio 11 d. nutarimu. Vasario 16 d. aktas buvo atmestas⁴⁸. Pripažinimo kaizeriui tuo metu reikėjo nuraminti Vakarų Europos diplomatiją ir visuomenę. P. Klimas rašė, kad už pripažinimą kaizeris pareikalavo iš Lietuvos Tarybos, kad Lietuva įsipareigotų prisiimti dalį Vokietijos skolų⁴⁹.

Lietuvos inteligentija suprato, kad kaizerio pripažinimas tuo metu jokio Lietuvos savarankiškumo nereiškia, tačiau ji siejo viltis su ateitimi. J. Šaulys 1918 m. kovo 28 d. „Lietuvos aido“ vedamajame straipsnyje „Nepriklausoma Lietuvos valstybė“ rašė: „Nuo teisinio iki faktinio Lietuvos nepriklausomybės stovio yra didelis žingsnis, čia mes neprivalome turėti jokių iliuzijų. Visas valstybės tveriamasis darbas dar prieš mus. Tuo tarpu gi tebeturime savo krašte oku-

⁴⁵ 1918 m. vasario 21 d. Kanclerio Hertlingo raštas Falkenhauzenui, pastarojo perduotas Lietuvos Tarybai // MACB RS. F. 255. B. 988. L. 6.

⁴⁶ Lietuvos Tarybos 1918 m. kovo 20 d. VII sesijos 4' popietinio posėdžio protokolas // LTSR CVA. F. 1014. Ap. 1. B. 22. L. 11a.

⁴⁷ Tas pats dokumentas // Ten pat. B. 14. L. 102.

⁴⁸ Vokietijos kaizerio 1918 m. kovo 23 d. rašto nuorašas dėl Lietuvos nepriklausomybės pripažinimo 1917 m. gruodžio 11 d. akto sąlygomis // MACB RS. F. 255. B. 988. L. 4—4a.

⁴⁹ Klimas P. Lietuvos valstybės kūrimas... P. 27.

pacijos valdžią, karo stovį ir karo būtinybes. Kaip ilgai visa tai prasitęs, dabar sunku numatyti. Todėl kelias į nepriklausomą valstybę dar tolimas ir, reikia tikėtis, bus nelengvas“. Iš citatos matyti, kad lietuvių to meto politikos veikėjai, susibūrę apie Lietuvos Tarybą, suvokė padėties sudėtingumą ir Tarybos vaidmens efemerškumą. Suprato, kad iki Lietuvos savarankiškos valstybės sukūrimo, vasario 16 d. akte keltos idėjos įgyvendinimo laukia dar ilgas kelias ir sudėtingi politiniai įvykiai.

Lietuvių politikos veikėjai ir teisininkai tuo metu ir vėliau kritiškai vertino ir vasario 16 d. aktą. Pateiksime keletą pasisakymų, kurie geriausiai atskleidžia to akto esmę ir reikšmę Vokietijos okupacijos sąlygomis Lietuvoje Pirmojo pasaulinio karo pabaigoje. Antai P. Klimas tame pačiame „Lietuvos aido“ numeryje su vasario 16 d. aktu paskelbė straipsnį „1918 m. vasario 16 d.“ Jis rašė, kad, sudarius Lietuvos Tarybą ir po gruodžio 11 d. akto Taryba buvo tik bejėgė vokiečių okupacinės valdžios stebėtoja. „Ligi jos priedavo šimtai skundų, šimtai pagalbos šauksmų, bet ji nieko padėti negalėjo. Maža to, vokiečių vyriausybės atstovai, saviškai aiškindami gruodžio 11 d. sutartį, davė suprast, tarytum Lietuva jau esanti susirišusi su Vokietija tam tikromis konvencijomis ir jog iš to ji jau turinti teisės daryti praktikos išvadų“⁵⁰. Tam prieštarauti ir įrodyti skelbiamas naujas aktas. J. Šaulys to paties numerio straipsnyje „Dėl nepriklausomybės paskelbimo“ pažymėjo: „Ir sunkių valandų turės, be abejojimo, pergyventi dar Lietuvos Taryba, bedirbdama paruošiamąjį darbą, kol nebus sušauktas Steigiamasis Seimas, kuriam teks galutinai nustatyti ir patys atgimstančios valstybės pamatai, jos santykiai su kitomis valstybėmis“. Toliau apeliuojama į skaitytoją, kad jis užjaustų, suprastų ir suteiktų pagalbą Lietuvos Tarybai, nes ji tarnauja Lietuvos visuomenės reikalams. Taigi tuo metu skelbiamas vasario 16 d. aktas turėjo tikslą pakelti ir sustiprinti Lietuvos Tarybos autoritetą ir įtaką visuomenei, suteikti šviesią būsimos savarankiškos Lietuvos valstybės perspektyvą. Jokios juridinės galios jis neturėjo. Žymus teisininkas M. Remeris pažymėjo: „Žiūrint į II.16 aktą teisiniu požiūriu, tuo paskelbimu dar nebuvo atstatyta Lietuvos valstybė, nes ir pati Lietuvos Taryba dar nebuvo jokia valdžia nei tarptautinės teisės, nei valstybės valdžios požiūriu. Ji tebuvo tik laikinė lietuvių gyventojų atstovybė, kuri tik paskui savo veiksmams galėjo gauti pritarimo iš tautos pusės. Lietuva dar tebebuvo svetimos valdžios (vokiečių) dispozicijoje“⁵¹. Platesnių komentarų šiai glaustai vasario 16 d. akto reikšmės teisiškai pateiktai charakteristikai nereikia.

Po 54 m. M. Biržiška vasario 16 d. akto reikšmę to meto vidaus gyvenimui apibūdino dar santūriau: „Vasario 16-toji pagaliau tai tik Vilniaus popierėlis, kuklus rašto lapelis, pasirašytas asmenų, kurių daugumas prieš tai nei plačiau savo visuomenei, nei juo labiau

⁵⁰ Klimas P. 1918 m. vasario 16 d. // Lietuvos aidas. 1918. Vasario 19. Nr. 22.

⁵¹ Cit. iš: Z. T. Vasario 16 aktas // Lietuvių enciklopedija. Boston, 1965. T. 33. P. 216.

niekur svetur nebuvo žinomi. Šis jų raštas [...] čia pat vokiečių konfiskuotas, per ištikus mėnesius jų nutylimas ir draudžiamas ne tik skelbti, bet ir minėti, slaptais keliais tepasiekęs Lietuvos visuomenę ir užsienieus, bet dar ilgai jokių vaisių Lietuvai nedavęs“⁵².

Sudarydami Lietuvos Tarybą, Vokietijos politikai skyrė ją patariamąsios tarybos (Vertrauensrat) vaidmenį, bet Tarybos narių neįsileido į krašto administravimo reikalus ir jokių administracinių funkcijų nei po Lietuvių konferencijos, nei po gruodžio 11 d., nei po vasario 16 d. aktų neperdavė. Iš esmės vokiečių vietinės karinės administracijos patariamuoju organu Taryba ėmė tapti tik po to, kai Vokietijos kaizeris pripažino Lietuvą 1917 m. gruodžio 11 d. akto sąlygomis. Nuo 1918 m. balandžio mėn. vokiečių okupacinė administracija pradėjo Lietuvos Tarybai perleisti rūpinimąsi kai kuriais, pirmiausia socialiniais ir kultūros, krašto reikalais. 1918 m. vasarą Lietuvos Taryboje jau veikė įvairios komisijos (Skundų, Tremtinių ir belaisvių, Sveikatos, Švietimo, Finansų, Agronomijos, Teisininkų ar teisių ir kt.), padėjusios okupacinei administracijai, o sveikatos, lietuvių švietimo ir kultūros klausimus tvarkė palyginti savarankiškai⁵³.

Iš pateiktos medžiagos matyti, kokiomis istorinėmis sąlygomis ir aplinkybėmis atsirado 1918 m. vasario 16 d. aktas. Jis išreiškė apie Tarybą susibūrusios lietuvių inteligentijos ir buržuazėjančios to meto lietuvių visuomenės interesus. Kadangi iki 1918 m. vasaros kitų visuomeninių jėgų krašte nebuvo, tai apie Tarybą susitelkė visa lietuvių visuomenė, visų grupių ir pažiūrų lietuviai. Ji išreiškė ir svarbiausią to meto tautos siekimą — sukurti nepriklausomą Lietuvos Respubliką. Kadangi Lietuvos Taryboje vyravo buržuazinių partijų ideologai, tas siekimas buvo suprantamas kaip noras turėti buržuazinę valstybę. Greta to kiekviename dokumente, kaip matyti iš cituotos medžiagos, akcentuojama, kad būsimos valstybės valdymo formą ir metodus galutinai nustatys demokratiškai išrinktas Steigiamasis Seimas.

1918 m. vasarą Lietuvoje komunistai ėmė skirtis nuo socialdemokratiškosios partijų. Jų gretas papildė iš Tarybų Rusijos grįžę lietuvių komunistai. Pradėjo kurtis Komunistų partija ir stiprėti komunistų vadovaujamas revoliucinis judėjimas. 1918 m. spalio 1—3 d. įkurtos Lietuvos Komunistų partijos programoje užfiksuotas siekimas Lietuvoje sukurti darbo žmonių interesus ginančią ir jiems atstovaujančią Tarybų valdžią. 1917 m., kai buvo kuriama Lietuvos Taryba, komunistų Lietuvoje nebuvo, dėl griežto karinio okupacinio režimo revoliucinis judėjimas nebuvo galimas. Tai lėmė, kad visa to meto lietuvių inteligentija, taip pat ir socialdemokratinė, jungėsi bendram tikslui. Lietuvos Tarybos veiklai pritarė visas kraštas. Tai aišku iš gausių manifestacijų, ypač 1918 m. pavasarį ir vasarą, per

⁵² Biržiška M. 1918 m. vasario šešioliktosios reikšmė // Dirva. 1972. Vasario 11. Nr. 12. P. 3.

⁵³ Lietuvos Tarybos, taip pat ir jos komisijų veiklos dokumentai yra saugomi MACB RS (F. 255). Fonde daugiau kaip 1000 bylų.

kurias buvo dainuojamos lietuviškos dainos, ypač paplitęs ir daina tapęs J. Zauerveino eilėraštis „Lietuviais esame mes gimę“, ir kitos. Gegužės mėn. Vilniuje mėginta organizuoti visų lietuvių suvažiavimą, turėjusį tapti nacionaline švente⁵⁴. Tačiau vokiečių okupacinė valdžia neleido jo sušaukti. Iš spaudos žinučių matyti, kad Lietuvos Tarybos keliamas krašto savarankiškumo siekimas buvo artimas visuomenės lietuviškai daliai. Ji pritarė tam siekimui, rėmė Tarybos veiklą ne tik moraliai, bet ir materialiai: siuntė vietas žmonių surinktus ir suaukotus pinigus⁵⁵.

Lietuvos Tarybos veikla buvo pirmas žingsnis į Lietuvos Respublikos sukūrimą, o vasario 16 d. aktas tiesiausiai ir atvirai išreiškė tokį siekimą.

Tačiau Lietuvos Respublikos kūrimasis užtruko. Jį stabdė krašte prasidėjęs revoliucinis judėjimas, Tarybų valdžios sukūrimas didesnėje dalyje, taip pat kovos su lenkais ir bermontininkais. Steigiamasis Seimas buvo išrinktas 1920 m. gegužės mėn. ir tik tais metais jau konstituciniu būdu, pagal priimtus įstatymus sudaryta vyriausybė.

Vasario 16 d. buvo įrašyta į valstybinių švenčių sąrašą.

АКТ ОТ 16 ФЕВРАЛЯ 1918 ГОДА И ГЕНЕЗИС ЕГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ

А. ГАЙГАЛАЙТЕ

Резюме

На основе архивного и опубликованного материала рассматривается деятельность литовской интеллигенции в условиях германской оккупации в конце первой мировой войны (конец 1917—начало 1918 г.), ее политические меры, предпринятые с целью провозглашения независимого литовского буржуазного государства — Летувос Республика. Акт от 16 февраля 1918 г. ярче всего выражал эти стремления, среди других документов, принятых в то время по указанию немецких властей. Он был принят против официальной воли оккупантов и потому кайзеровскими властями был отвергнут. Но литовская интеллигенция руководствовалась им и распространяла в народе идеи, высказанные в этом документе: отказ от каких-либо исторических государственных связей с другими странами и образование самостоятельной независимой республики.

Įteikta 1988 m. rugpjūčio mėn.

⁵⁴ Iškilnių organizavimo dokumentai: atstovų ir svečių sąrašai pagal gubernijas ir kt. // MACB RS. F. 255. B. 1006. L. 15—17; Lietuvos Tarybos VIII sesijos 2 posėdžio, įvykusio 1918 m. balandžio 25 d., protokolas // LTSR CVA. F. 1014. Ap. 1. B. 14. L. 114—115.

⁵⁵ MACB RS. F. 255. B. 1015. L. 13—16; B. 1009. L. 3 ir kt. (bylose yra 1918 m. balandžio—spalio mėnesiais Taryboje gauti raštai apie pinigų persiuntimą Lietuvos Tarybai iš Minsko, Linkuvos, Židikų kun. J. Tumo); Informacijos apie aukų rinkimą vietose ir persiuntimą Lietuvos Tarybai // Lietuvos aidas. 1918. Spalio 13; Lietuvos Tarybos III sesijos 16 posėdžio, įvykusio 1917 m. gruodžio 14 d., protokolas, kad vysk. P. Karevičius paskolino Lietuvos Tarybai 50 tūkst. markių // LTSR CVA. F. 1014. Ap. 1. B. 14. L. 43.

Trumpai apie autorę

Gaigalaitė Aldona (g. 1927), prof., ist. m. kand., Vilniaus valstybinio pedagoginio instituto Lietuvos istorijos katedros vedėja (nuo 1988). Mokslinių tyrimų kryptis — pirmosios proletarinės revoliucijos Lietuvoje ir Lietuvos Respublikos 1918—1940 m. istorijos problemos. Svarbesni darbai: „Darbininkų judėjimo pakilimas Lietuvoje (1929—1934 m.)“, „Klerikalizmas Lietuvoje 1917—1940 m.“, „Anglijos kapitalas ir Lietuva 1919—1940 m.“ ir kt. Be to, ji yra viena iš Lietuvos TSR istorijos šaltinių (3—4 t.) sudarytojų, Lietuvos TSR istorijos (3 t.) bendraautorė.